

Political Philosophy
Политическа философия

ДИСКУРСИ ВЪРХУ ПОЛИТИЧЕСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА XX ВЕК

Добромир Добрев

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Чрез авторитети като Ортега-и-Гасет, Попър, Бжежински се щриховат аспекти от политическата философия на изминалия век. Големите събития на XX век са интерпретирани през понятия като „масово политическо съзнание“, „отворено общество“, „позволяваща корнукопия“, „човек-маса“ и други.

Keywords: José Ortega y Gasset, Popper, Brzezinski, “mass political consciousness”, “open society”, “permitting cornucopia”, „man-mass”

I. Масите

Когато Збигнев Бжежински анализира политиката на XX век, характеризира се с надигането на тоталитарни движения и наречена от него „политика на организираното безумие“, той не пропуска да отбележи, че столетието започва в една сравнително благоприятна обстановка. Главните световни сили се радват на продължителен мирен период и на стабилност на системата, установена от Виенския конгрес. По скоро като изключения могат да се посочат конфликтът за Крим и войната между Франция и Прусия, а по късно и между Русия и Япония. Социалното неравенство, макар и дълбоко наслоено, започва да търпи промени. Развитието на науката помага светът да се превърне в по-добро място за живеене. В началото на века се извършват мащабни научни революции в медицината, храненето, модерните комуникации.

„За нещастие, този прогрес не намира еквивалент на морално равнище, при което политиката се оказва най-големият крах на XX век“ (Бжежински, 1994: 9). Неслучайно американецът го нарича „векът на мегасмъртта“. Как се стига до абсурда такова мащабно развитие на науката и икономиката да е подготовка към касапницата на две световни войни и съпътстващите ги революции? В търсене на отговора се насочваме към Европа и възникналия на континента в края на XVIII век феномен, наречен от Бжежински „масово политическо съзнание“ (Бжежински, 1994: 32). Под този термин разбираме огромни маси от хора, поддаващи се на политическа агитация и ангажира-

не с политически цели. В предходната история масите, а това е било преимушествено селско население, се отнасят индиферентно към политиката. Активност се наблюдава рядко и при особено екстремни ситуации. Такива, като появата на нашественици, говорещи чужд език и/или изповядващи чужда религия. Примерът с нашествието на Наполеон в Русия, когато населението оказва масова съпротива и се формира народно опълчение, е достатъчно показателен.

Масовото политическо съзнание се разпространява достатъчно бързо и намира връхната си точка в трагичните събития през първата половина на XX век. Три фактора стоят в неговата основа. Това са разширяването на грамотността, индустриалната революция и урбанизацията. Особено значение има грамотността, тъй като тя прави политическите възвания достъпни за широката маса. Първоначално това става чрез памфлети, които позволяват политическите идеи да бъдат максимално опростени и пригодени за нуждите на пропагандата. Разпространяват се характерните за Новото време идеи, като борба с неравенството, което не е божествено творение, а несправедливост. Призовава се към осъзнаване на индивида, който в ситуацията на обществения договор може и трябва да има претенции към суверена. Работниците, от своя страна, са уведомени, че са членове на една месианска класа, която ще промени света. Нека си припомним Манифеста на комунистическата партия от Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Това е кратка книжка без сериозна аргументация, но силно въздействаща. Неслучайно Раймон Арон я нарича „шедьовър на социологическата пропаганда“.

Всичко това достига до полуграмотното население и за да бъде възприето от него, се свежда до опростени понятия. Писането на лозунги е характерно за Френската революция и за болшевишката практика. Нещо повече, наблюдава се традиционна зависимост на диктаторите от гръмки лозунги, които изглеждат убедителни и в същото време са крайно опростени. Тази зависимост продължава и след победата, в което ни убеждават спомените от социалистическата действителност.

Когато говорим за Западна Европа, не трябва да забравяме, че в началото на XIX век повечето мъже и една трета от жените са били грамотни. Грамотността всъщност е един от продуктите на индустриалната революция. Именно индустриалната революция разрушава предишната социална среда и създава условия за развитието на новите процеси. Навлизането на техниката и машините се съпровожда с изискване за елементарна грамотност на работещите с тях. От грамотността на работниците до голяма степен е зависело и тяхното отношение към машините. Известно е, че от машините са се възхищавали, но машините са били също така и разрушавани от недоволните работници. На работодателите става ясно, че новите форми на производство са възможни само при грамотни изпълнители.

Силно е влиянието на индустриалната революция и върху армиите. Там през XIX век се въвеждат технологически сложни оръжия и системи, които изискват грамотност от войниците. Доколкото службата в армията е била задължителна, тя се превръща в школа за отстраняване на неграмотността.

Друго следствие на индустриалната революция оказало влияние върху формирането на масовото политическо съзнание, е урбанизацията. Този гигантски процес на изселване на милиони хора в градовете довежда до коренна промяна в техния начин на живот. Променя се средата им, утвърждавани с векове ценности се оказват минало. Заобиколени от непозната среда, застрашени от безработица, глад, вражески нападения, те търсят способности за приспособяване и обяснение на всичко това. Така се създава една нова, неспокойна и податлива на влияние маса от хора, която очаква решение на проблемите си. Религията вече не е това универсално средство за обединение и нейното място се заема от политиката. Политиката, в своята макиавелистка трактовка, лишена от напътствията на морала, заема централно място в съзнанието на новите градски хора.

По такъв начин съчетаването на грамотността, индустриализацията и урбанизацията довежда до появата на масовото политическо съзнание и всички следствия от него. Всъщност основното следствие е появата на масовия човек, възприел всички удобства на техническата цивилизация, но лишен от морални сили да я направлява.

Много преди Бжежински Хосе Ортега-и-Гасет прави точен анализ на европейската действителност от 30-те години на XX век. Тази действителност е доминирана от човека-маса, който е застанал в центъра на историческото време. Този човек вярва, че има само права и никакви задължения. „Той е човек без благородство, което задължава (*sine nobilitate*) сноб“ (Ортега-и-Гасет, 1994: 18).

Ортега се спира на френския историк и държавен деец Франсоа Пиер Гийом Гизо (1787 – 1874), който противопоставя европейската цивилизация на всички останали. Според тезата на Гизо в европейската цивилизация никога не е възтържествувал един принцип, една идея, една група или класа. Европа никога не е била под диктата на определен принцип, винаги е имало борба на идеи и групи. На това обстоятелство се дължи прогресивният характер на тази култура. Свободата и плурализмът образуват вътрешната същност на Европа. С навлизането на масата е застрашен този принцип на европеизма, застрашен е от нетърпящата възражение посредственост на човека-маса.

С появата на масата е свързан феноменът на човешкото струпване или феноменът на пълното: „Градовете са пълни с хора..., хотелите – с гости..., кафенетата – с посетители...“ (Ортега-и-Гасет, 1994: 42). Така се обозначава тълпата, завладяла всичко, създадено от цивилизацията. Индивидите, образувачи тълпата, са съществували и преди, но са били разделени преди урбани-

зацията. Към масата се отнасят хора без специална квалификация, хора, които не ценят собствената си личност. Те не се притесняват от своята еднаквост, напротив, на тях им е приятно и удобно да са като останалите. По такъв начин имаме разделение на хората на две категории. От една страна, са тези, които имат изисквания към себе си и се натоварват със задължения, те са квалифицираното малцинство. Другата категория, съставляваща огромното болшинство, са тези, които не изискват от себе си нищо специално: „Те са шамандури, тласкани от вятъра и от вълните“ (Ортега-и-Гасет, 1994: 42).

Големият проблем е, че масата, без да престава да бъде маса, измества квалифицираното малцинство, т.е. тълпата излиза на предна социална позиция. Така демокрацията се изражда в хипердемокрация. Масата се налага както в политиката, така и в интелектуалния живот, налага правото на обикновеност. Използвайки термина покачване на историческото равнище, Ортега ни представя и положителната страна от господството на масите. Животът на средния човек в началото на века по отношение на икономическата си му удовлетвореност не се различава от живота на господстващите елити в миналото.

Либералната демокрация и техниката, набирайки скорост през XIX век, вече дават своите последствия. Средният човек разбира, че по закон всички хора са равни. На него му е удобно да възприеме само формалната страна на либералната демокрация. Също така той получава благата на техническата цивилизация, без да ги оцени, и поради това не ги уважава. Това е психологията на разглезеното дете.

Характерна черта на епохата е да се прокламира и налага обикновеността като право. Ако в миналото обикновеният човек само е поддържал или е отеглял подкрепата си за дадена идея или политика, то в началото на XX век той демонстрира нараснала политическа активност. Средният човек има свои идеи за това, което става или трябва да става по света. В един момент човекът-маса не вижда смисъл да слуша квалифицираното малцинство, той е уверен, че носи в себе си всичко, от което се нуждае. По такъв начин масата се затваря за истината и това е проява на интелектуален херметизъм. Всичко това дава основание в интелектуално отношение този човешки тип да бъде определен като варварин.

В Европа от 30-те години на XX век се случват странни неща и едно от тях е фашизмът. Чрез фашизма на континента се е появил нов човешки тип. Той много се различава от традиционната европейска търпимост и плурализъм. Фашистският тип не иска да представя основание, нито да има право, той просто е решен да наложи своите убеждения. Това е проява на новия начин на съществуване на масите, решили да управляват, без да са способни на това. Тенденцията в предвоенна Европа е да се приключи с дискусиите. За фашистката маса всяка форма на диалог – от обикновения разговор до парламента, е обект на презрение. Все по-малко стават държавите, където съществува

опозиция. Хомогенната маса, добрала се до обществената власт, смазва всяко инакомислие. Принципът е ясен – масата не желае да съжителства с това, което тя не е.

За Хосе Ортега-и-Гасет както фашизмът, така и болшеvizмът са примери за съществен регрес, за примитивизъм. Техният антилиберализъм няма шанс, тъй като иска да върне света във времето преди появата на либерализма.

II. Отвореното общество и консуматорските тенденции през изминалото столетие

Когато се говори за изминалия век, не може да се подмине концепцията на Карл Попър за отвореното общество. Този термин придоби широка популярност дори сред хора, които не са чували името на неговия автор. За това допринесе и приятелят му Джордж Сорос, който, повлиян от книгата „Отвореното общество и неговите врагове“, създаде едноименната фондация.

Ако трябва да се доверим на Попър, „Отвореното общество и неговите врагове“ е книга, насочена срещу нацизма и комунизма, срещу Хитлер и Сталин: „Моята неприязън към тези имена беше толкова голяма, че аз нито веднъж не ги споменах в книгата“ (Поппер, 1992: 7).

Роденият във Виена британски философ проследява историята на тоталитаризма, изхождайки от учението на великия Платон. За него Платон е първият политически идеолог, мислил в терминологията на класите и концентрационните лагери. Това е показателно за дълголетието на тоталитарните учения, които са стари колкото цивилизацията ни. Всъщност нашата цивилизация все още не се е оправила напълно от шока, породен от нейното раждане. Това е раждане или преход от племенното закрито общество, с неговата подчиненост на магически сили и табути, към откритото или отворено общество, освобождаващо критическите способности на човека.

Попър настоява, че шокът от този преход е един от факторите, направили възможни реакционните движения, опитали се да препънат цивилизацията и да върнат човечеството към племенното състояние. Анализирайки възможностите за демократическо преустройство на обществото, той въвежда термина „поетапно социално инженерство“, противопоставяйки го на „утопическото социално инженерство“. Усилието да се отстоява рационален подход към проблемите на обществото е в противовес на онези учения, които разпространяват предубеждения към демократичните практики и реформи. Най-влиятелното от тези учения е *историцизмът*. За Попър това е социално-философска концепция, която твърди, че е възможно да се открият обективни закони в развитието на историята. Нещо повече, според тази концепция такива закони са вече открити и на тяхна основа могат да се правят пророчества за пътищата на историческото развитие.

Попър е категоричен, че безапелационните исторически пророчества са изцяло извън пределите на научния метод. Според него бъдещето зависи от

нас и над нас няма никаква историческа необходимост. Не може обаче да се отрече, че този тип социално-философски учения имат висока популярност. На какво се дължи популярността на Платон, Хегел, Маркс? Кое направи възможно разпространението на фашизма и болшеvizма сред милиони хора? Търсенето на отговор преминава през констатацията, че тези учения изразяват дълбоко вкорененото чувство на неудовлетвореност от света. Заобикалящият ни свят не съответства на нашите идеали и мечти и съответно няма нищо по-лесно от това, да попаднем в капана на псевдонаучни и утопични спасителни учения.

Склонността на историцизма да защитава бунта против цивилизацията е резултат от това, че той е в значителна степен реакция на трудностите пред нашата цивилизация и на издигнатото от нея искане за лична отговорност.

Въпреки трудностите и милионите жертви от войните и революциите XX век успя да се справи с такива човеконенавистни идеологии като фашизма и комунизма. Можем ли обаче да си позволим оптимизма на Фр. Фукуяма и неговите констатации, че либералната демокрация е универсалното хапче за успех?

Кой би възразил по-успешно от американския неоконсерватор Збигнев Бжежински? Посоката на неговото мислене е съобразена с постулатите на неоконсерватизма за духовните приоритети на семейството и религията. Съвсем реална е опасността дискредитираните митове на XX век да прераснат в духовната празнота на една „позволяваща корнукопия“. Бжежински въвежда това понятие, което отнасяме към общество, в което всичко е позволено и всичко може да бъде притежавано. Самата дума „корнукопия“ е заимствана от легендарния рог на изобилието, от който е сукал върховният гръцки бог Зевс. Този рог винаги се пълнел с това, което собственикът му пожелал. В съвременното общество е ясно, че доминиращо място заема корнукопичната позволителност, разпространена преимуществено в развитите богати и демократични държави. Ако използваме езика на Фукуяма, това са държавите, навлезли в постисторията. Позволяващата корнукопия можем да отнасяме към обществата, в които упадъкът на моралните ценности се съчетава с нарастване на материалното себеудовлетворяване. Заменяйки принуждаващите утопии (например комунистическия рай на земята), позволяващата корнукопия се насочва към непосредствено удовлетворяване на индивидуалните желания. Това е обстановка, в която личният и колективният хедонизъм са превърнати в доминантен модел на поведение.

Илюстрирайки това състояние, Бжежински цитира бойния вик на американските юпити: „Добре е да си алчен!“ (Бжежински, 1994: 75). Големият проблем е в елиминирането на моралните критерии в тези общества. След като една общност превърне себеудовлетворяването в норма, тя губи всякакви критерии за морална преценка. Хората са се почувствали в правото си да имат

всичко, каквото пожелаят, без значение дали го заслужават. Следствието от всичко това за Бжежински е, че моралните критерии стават излишни. Става излишно разграничаването между добро и зло. То е заместено от разграничаването между законно и незаконно. По такъв начин съдебната система се явява заместител на морала, а също така и на Църквата, която принципно определя кое е морално и кое не е. Така постепенно религията се подменя, като ръководство за индивидуално поведение, от законовата система. За човека в корнукопичното общество законът очертава рамките на непозволеното, но този човек не поставя знак за равенство между непозволеното и неморалното. Този модел е наречен „процедурен морал“, основан на външни правила, ръководещи поведението и социалните отношения.

Бжежински прави съществена разлика между този „процедурен морал“ и възприетия вътрешно морал, който е личен и разграничава понятията добро и зло. Процедурният морал, ако действа последователно, крие големи опасности. Създават се условия, при които болшинството е изкушено да изпробва границите на позволеното. След като не съществува вътрешно морално ограничаване, всичко се свежда до преценяване доколко ефикасна или неефикасна е процедурата, ограничаваща системата, и по-нататъшните действия са съобразени с това. Неслучайно в съвременното самоограничаването и самоконтролът липсват за сметка на корупцията.

При една законова демокрация идеалното положение би се свеждало до взаимна подкрепа на процедурния и вътрешния морал. Проблемът обаче е в нарушената релация на държавата с институциите, поддържащи вътрешния морал. В миналото такава институция е била религията. Ренесансът и Новото време извеждат на преден план политиката и икономиката, изпращайки религията в периферията на обществения живот. Така се създава вакуум на мястото на вътрешния морал. Извоювал си много икономически и политически свободи, съвременният човек изпитва духовна пустота. Въобще свободата в съвременното корнукопично общество се разбира най-вече като натрупване на права, като позволение за всяка възможна форма на себеудовлетворяване. Така фанатичният утопист, бил той фашист, комунист или националист, е заменен от ненаситния потребител. Няма спор, че в богатите демокрации огромна част от потреблението надхвърля действително необходимото. Базисните потребности в случая са удовлетворени, но консумацията не спира. Нещо повече, тя е издигната в култ. Икономическите закони се трансформират и предлагането създава свое собствено търсене. Маркетингът и рекламата създават нови изкуствени желания, които никога не могат да се задоволят.

„Човекът е същество, поддаващо се на прелъстяване; той няма сигурни инстинкти, поради което се нуждае от външна опора. Но днес такава външна опора не му предлагат нито религията или нацията, нито семейството или революционните идеи. Това обяснява възникването на консумизма като

ерзацрелигия“ (Болц, 2004: 98). Ако трябва да следваме аналогията на Болц, Комунистическият манифест се е превърнал в консумистически и това е неоспорим факт.

Тази тенденция довежда до едно от най-значимите противоречия от края на XX и началото на XXI век, а именно разделението между бедни и богати общества. От една страна, богатите западни общества със своята корнукопична страст към притежаване, а от друга – страните от Третия свят, където често пъти не могат да се задоволят потребности от първа необходимост. Както се изразява Бжежински: „Сблъсъкът между ненаситния потребител и гладуващия съзерцател“ (Бжежински, 1994: 90).

ЛИТЕРАТУРА

- Арон, Р. (1993). *Етапи развития социологической мысли*. Москва.
Бжежински, З. (1994). *Извън контрол*. София.
Болц, Н. (2004). *Консумистически манифест*. София.
Ортега-и-Гасет, Х. (1994). *Бунтът на масите*. София.
Поппер, К. (1992). *Открито общество и его враги*. Т. 1. Москва.

DISCOURSE ON POLITICAL PHILOSOPHY OF THE 20TH CENTURY

Abstract. Aspects of the political philosophy of the century past are outlined through authorities like José Ortega y Gasset, Popper, and Brzezinski. The big events of the 20th century are interpreted through conceptions like: “mass political consciousness”, “open society”, “permitting cornucopia”, “man-mass”, etc.

✉ **Dr. Dobromir Dobrev, Assoc. Prof.**
Episkop Konstantin Preslavski Shumen University
115, Universitetska Str.
9712 Shumen, Bulgaria
E-mail: ddobrev68@gmail.com